

Vera Vratuša-Žunjić
Filozofski fakultet
Beograd

UDK: 316. 257
Pregledan naučni rad
Primljen: 21. 04. 2000.

TRANSFORMACIJA KRITIČKE TEORIJE U APOLOGIJU U DELU JIRGENA HABERMASA

U radu se analizira transformacija dela bivših "kritičkih teoretičara" u apologete i ideologe novog starog svetskog kapitalističkog poretka, u kontekstu društvenih sukoba dvadesetog veka. U fokusu pažnje je članak "Bestijalnost i humanost – Rat na granici između prava i morala" koji je Habermas objavio za vreme NATO bombardovanja Jugoslavije 1999 i kriminalnog kršenja svih važećih nacionalnih i međunarodnih pravnih propisa. Pokazuje se da je Habermasova zamena kritike raskoraka između pretpostavki unne komunikacije i stvarnih uslova iskrivljene komunikacije, moralizatorskim pravdanjem imperijalističkog eliminisanja raskoraka između legalnosti i efikasnosti navodne zaštite ljudskih prava, dovela do napuštanja konstitutivnih elemenata kritičke teorije.

Ključne reči: kritička teorija, apologija, ideologija, novi stari svetski kapitalistički poredak

Biografija u društveno-istorijskom kontekstu – šezdesete i sedamdesete godine

Jirgen Habermas, rođen 1929. u doba velike ekonomske krize i odrastao tokom uspona i pada nacional-socijalizma u Nemačkoj, u istorijsko teorijskoj literaturi obično je predstavljen kao najistaknutiji predstavnik druge generacije Frankfurtske škole. Svoje teorijsko stanovište radikalizovao je kasnih pedesetih godina, verovatno pod uticajem povratka predstavnika prve generacije ove škole iz SAD u Nemačku. Kao student a zatim i asistent Adorna, uočio je značaj Marksovog i Frojdovog doprinosa društvenim naukama.

Uskoro je Habermas u svojim radovima precizirao vlastito teorijsko i metodološko stanovište, koje je sve više počelo da se razlikuje od polaznog stanovišta prve generacije kritičkih teoretičara, posebno Horkhajmera. Habermas je razradio tezu da je pod dvostrukim uticajem degenerisanja Oktobarske revolucije u staljinizam i tehnokratsko društveno upravljanje na Istoku, kao i neuspeha masovne revolucije i odsustva masovne emancipatorske revolucionarne proleterske klasne svesti na Zapadu, marksistička teorija zapadala u dve krajnosti. Prva je bila dogmatski, deterministički i objektivistički scijentizam zvanične staljinističke ideologije na Istoku, a druga je bila pesimistička kulturna kritika neizbežne dominacije instrumentalnog uma, kao kod utemeljivača kritičke teorije na Zapadu.

Nastojeći da izbegne obe krajnosti, Habermas je težio da obezbedi okvir unutar kojeg bi bilo moguće sintetički integrisati (odnosno eklektički kombinovati, po mišljenju Habermasovih kritičara kao što je Göran Therborn (Therborn, 1974: 244-263) veći broj konkurentskih pristupa društvenim naukama. Rezultati ovih nastojanja su objavljeni u knjigama kao što su *Teorija i praksa (Theorie und Praxis)*, 1963/1980), *Saznanje i interes (Erkenntnis und Interesse)*, 1968/1975), *Theorie des kommunikativen Handelns (Teorija komunikativnog delanja)*, 1981).

Habermas je revidirao Marksove teze (ili "rekonstruisao" kao što sam kaže, pošto je smatrao da im nije potrebna ni restauracija ni obnova (Habermas, 1976: 9), kako one o prirodi i ulozi radničke klase, tako i one o opštem razumevanju društvenog života i istorijskog razvoja. Marksovo višedimenzionalno shvatanje društveno-istorijskog razvoja je sveo na sve efikasniji rast ekonomske proizvodnje. Kombinujući uticaje Parsonsove strukturalističke i funkcionalističke sistemske teorije društvene promene, kao i razvojne psihologije Žana Pjažea (Piaget), Habermas je usvojio shvatanje društveno-istorijskog razvoja kao progresivne diferencijacije i uslozňavanja društvenih sistema, koji unapređuju prilagođenost promena u okolini, kroz proces učenja i akumulacije znanja društva.

Habermas je odbacio krajnji pesimizam Frankfurtovača, objasnivši ga kao posledicu njihove ograničene zamisli načina na koji je saznanje povezano sa ljudskim interesima. Oni su po njegovom mišljenju, poput Marksa, uočavali samo dva tipa interesa. Prvi je instrumentalni interes procesa rada, zaokupljen tehničkim ovladavanjem i raspolaganjem prirodom, u cilju zadovoljavanja materijalnih potreba ljudi. On tu uključuje pragmatičku veštinu tehnike vladanja i raspolaganja ljudima kako bi se postiglo njihovo organizovanje u okviru odgovarajućih ekonomskih aktivnosti. Drugi je emancipatorski interes, želja za oslobađanjem praktičkog delanja od svakog spolja nametnutog oblika tlačenja, izražena u kritičkom mišljenju. Pod pritiskom istorijskog iskustva XX veka, teoretičari prve generacije Frankfurtske škole su rezignirano zaključili da je instrumentalni interes trijumfovao i neutralisao emancipatorski interes.

Habermas je smatrao da su pored Marksa, takođe i pripadnici frankfurtske škole, propustili da uoče postojanje trećeg tipa interesa. Pod uticajem lingvističke filozofije Habermas je razdvojio sferu proizvodne delatnosti i proizvodnih odnosa, prerade prirode i društvene interakcije, instrumentalnog rada i jezika dijaloga. Tako je stvorio prostor za treći interes, poopštljiv interes ljudskih bića kao samosvesnih subjekata da se međusobno razumeju kroz uzajamnu inteligibilnu komunikaciju. Za razliku od ranog Horkhajmera koji je insistirao da se kritika shvati na način Marksove kritike ekonomije umesto Kantove kritike uma, Habermas je nastojao da ove dve kritike objedini u razumevanju i rešavanju krize. Kritičko reflektovanje strukturalnog odnosa nastanka krize i potencijalnog odnosa aktivne primene saznanjih uvida u njenom rešavanju, trebalo je po njemu da ukine podvojenost teorijskog i praktičkog uma.

Umesto ekonomske proizvodnje, međutim, Habermas je pridao "komunikaciji" ulogu jezgra društvene organizacije. Ovim pomeranjem fokusa u analizi

društvenog sveta, Habermas je istovremeno nastojao da utemelji nadu za veću ulogu racionalnosti i uma u društvu. On je, naime, uveren da su zahtev i mogućnost za dalji razvoj ljudske slobode i demokratije ugrađeni u sam proces komunikacije.

Za Habermasa su racionalnost i istina fenomeni komunikacije. Istina je po njemu stvar dijaloga i dogovora. Dolazimo do istine kroz diskusiju i uzajamnu argumentaciju. Slažemo se da je nešto istina zato što smo ubeđeni argumentima koje svi prihvatamo kao najbolje argumente. Habermas je eksplicirao da je pretpostavka ovakvog procesa dolaženja do istine da se argumentovanje odvija u odnosima potpune slobode koji dozvoljavaju svo neophodno intelektualno istraživanje svakom učesniku dijaloga. Ovakvi odnosi bi omogućavali svima da govore i doprinesu ustanovljivanju istine kao uzajamno priznati jednaki učesnici rasprave usmerene na postizanje saglasnosti na osnovu ubeđivanja argumentima, spremnosti da se uzajamno uči kroz razmatranje vlastitog stanovišta i sa stanovišta onog drugog.

Habermas je, naravno, svestan da su opisane pretpostavke "kontrafaktički" samo "zadate" u vidu anticipacije "idealne govorne situacije", a da se stvarna komunikacija odvija u odnosima klasnog društva. Komunikacija je stoga "sistematski iskrivljena". Izvor iskrivljenja su razne vrste ograničenja ne samo onoga što možemo da kažemo, nego i ideoloških uticaja čak i na ono što možemo uopšte da mislimo. U okviru društva prožetog nejednakošću diskurs se ne odvija bez intervencije kontrole, a ljudi ne mogu da se uzajamno priznaju kao jednaki učesnici u raspravi.

Upravo ovo nastojanje da se sklopovi značenja razumeju posredstvom odnosa moći koji održavaju kulturnu tradiciju, a ne neposredno iz tradicije same, razlikuje u ovoj fazi Habermasovo stanovište od idealističke hermeneutike. Habermas naglašava da je u svim savremenim društvima u komunikaciju ugrađen raskorak između pretpostavki zaumno postizanje istine, i stvarnih uslova asimetričnih odnosa moći koji upravljaju načinom na koji stvarno govorimo jedni s drugima.

Habermas je smatrao da ljudi žele da prevaziđu ovaj raskorak pomerajući se od aktualnih prema idealnim uslovima komunikacije. Ovo pomeranje zahteva više od podruštvljavanja sredstava za proizvodnju i postizanja materijalne jednakosti članova društva. Neophodno je takođe da se postigne istinito saznanje u sferi komunikacije, koje onemogućava indoktrinaciju i pokoravanje ljudi. Ostvarenje ideala demokratije podrazumeva stvaranja efikasne javnosti u okviru koje slobodna diskusija nije ni institucionalno ograničena niti podrivena putem prenošenja vlastite moći birokratama i tehnokratama.

Poput pripadnika prve generacije frankfurtske škole, ni Habermas nije u radničkoj klasi video društvenu snagu koja će proizvesti kvalitativnu društvenu promenu u smeru ostvarenja idealnih uslova komunikacije. Takođe nije dao neposredan odgovor na pitanje svojih kritičara, koja grupa u društvu može da obezbedi neophodnu energiju za emancipatorsku transformaciju društva, ako to nije radnička klasa. Pošto nije bio u stanju da izdvoji adresata kritičke teorije, odnosno speci-

fičnog društvenog agenta za kojeg bi se moglo realistično pretpostaviti da je makar potencijalno sposoban da proizvede promenu, Habermas je nastojao da makar indirektno odgovori. Analizirao je strukturne promene i prateću hroničnu unutrašnju krizu savremenog, tzv. "kasnog" kapitalizma.

Istraživao je, pre svega, porast ekstenzivne državne intervencije, zamenjivanje tržišta instrumentalnom racionalnošću administrativne birokratske i tehnološke organizacije u kojoj odlučuju stručnjaci. Ove fundamentalne promene proširile su domen kontrole države, sprečavajući po njegovom mišljenju da ekonomska kriza hiperakumulacije dovede do kraha kapitalističkog ekonomskog sistema. Umesto da proletarizovana masa siromašnih postane još siromašnija, povećavajući mogućnost klasnog osvešćivanja kroz klasni sukob i ostvarivanje socijalne revolucije, "klasni kompromis" je po Habermasu postao deo strukture a radnička klasa u razvijenim kapitalističkim zemljama uglavnom potkupljena. Država je svojim mešanjem u ekonomski život i sama postala deo "ekonomske osnove" društva. "Svet života" je kolonizovan a sfera demokratske javnosti dezintegrisana i kontrolisana, tako da građani nemaju efikasnog udela u otvorenoj diskusiji o političkom životu, mada su tobožnji nosioci kontrole preko parlamenta i izbora (Habermas, 1962/1969: 300-301).

Sedamdesetih godina Habermas je još uvek kritički teoretičar društva u meri u kojoj i dalje razotkriva da su kasna kapitalistička društva podložna krizi. Lokus krize, međutim, on ne traži u sferi materijalne proizvodnje, nego u ne-materijalnoj sferi ideja. Državni intervencionizam, naime, u istom onom procesu kojim doprinosi rešavanju ekonomskih problema i time odlaganju kolapsa kapitalističkog ekonomskog sistema na neodređeno vreme, istovremeno stvara probleme u sferi legitimitacije i motivacije, remeteći i čak razarajući tradicionalnu osnovu na kojoj je počivala legitimnost *statusa ljuo*. Stanovništvo postaje svesno da je država sposobna da oblikuje život u društvu, i doslovno usvaja proklamacije države u "buržoaskim demokratijama" da sledi principe pravde, jednakosti i slobode. Država, međutim, nije u stanju da istovremeno podstakne ekonomski rast i da uspešno ubeđuje stanovništvo da deluje u interesu svijui. Ukoliko država ne pokaže da je spremna da unapređuje pravdu i jednakost, koristeći moć koju je demonstrirala u kontrolisanju ekonomije, stanovništvo će prestati da veruje da država odražava interese svih članova društva. Prepoznaće u njoj predstavnika interesa vladajuće klase, a tada će društvena stabilnost biti ugrožena.

"Krizu legitimitacije" društvenog i političkog poretka u kasnom kapitalizmu Habermas sedamdesetih godina, dakle, još uvek dovodi u vezu s inherentnim protivrečnostima procesa racionalizacije i državnog intervencionizma. On i dalje pokazuje kako razvijeni kapitalistički sistem, istovremeno dok generiše nejednakost, poseduje sve slabije opravdanje za njega. Intervencionistička državna regulacija ekonomije, neophodna za podržavanje ekonomskog rasta, istovremeno izaziva "krizu racionalnosti". Preopterećena država nije sposobna da zadovolji suprotne zahteve koje joj postavljaju razne grupe ljudi, izazivajući nezadovoljstvo onih kojima ne obezbeđuje ono što od nje očekuju. Ukratko, država u istom procesu šire-

nja sopstvene kontrole i sprečavanja ekonomske krize, dovodi u pitanje vlastitu legitimnost (Habermas, 1973/1982).

Poput ostalih kritičkih teoretičara, Habermas je sedamdesetih godina još uvek razotkrivao u svojim tekstovima da država u kapitalizmu uvek, u krajnjoj instanci, deluje u interesu vladajuće klase i obezbeđuje stabilnost ekonomije na kojoj počiva moć vladajuće klase.

Biografija u društveno-istorijskom kontekstu – osamdesete godine

U Habermasovim "političkim spisima" iz prve polovine osamdesetih godina (1985), međutim, sve jasnije dolaze do izražaja neke nekritičke, čak apologetske praktično-političke implikacije njegovog teorijskog stanovišta. Mada afirmiše "pluralizam duhovnih strujanja", Habermas se odlučuje da odbaci jedno od njih – utopijsko mišljenje društva rada. On dolazi do zaključka da apstraktni rad za zaradu, proizvodnja i zaposlenost, gube determinišući uticaj na strukturu i razvoj društva (146). "Tradicionalne konflikte" u oblasti materijalne proizvodnje potiskuju po Habermasu "novi konflikti". Oni nastaju usled podređivanja simbolički strukturisanih oblasti delanja specijalizovanih za socijalnu integraciju, koje zahtevaju komunikativno ophođenje s ljudima i tzv. "rad na odnosima" orijentisan na sporazumevanje, regulativnim medijima ekonomskog i administrativnog podsistema (192). U intervencionističkoj državi blagostanja sukobi su po Habermasu zadobili sublimniju formu od materijalnog izrabljivanja i osiromašivanja: prebačeni su u sferu psihološkog i moralnog, tj. pounutrašljeni su. Došlo je do "kolonizacije" i "patologizacije" sveta života, njegove birokratizacije, normiranja, kontrole i monetarizacije (195). Na društveno-strukturalnom planu, došlo je do isključivanja sve šireg sloja nezaposlenog i izdržavanog stanovništva iz sfere rada. Oni ne reprodukuju svoj život preko dohotka od rada, potisnuti su u marginalizovane potkulture i više ne misle "produktivistički". Klasna analiza stoga po Habermasu više nije primereno sredstvo za opis i objašnjenje društvene stvarnosti.

Pošto promene stopa nezaposlenosti i zaposlenosti izvan industrije ne dovodi u unutrašnju uzročnu vezu s promenama u stopi profitabilnosti kapitalističke akumulacije i klasnoj borbi, Habermasu se i može učiniti da nezaposlenost i porast "neproizvodne" zaposlenosti predstavljaju kvalitativno novu pojavu. On previđa da od uspostavljanja kapitalističkog načina proizvodnje, povećanje proizvodne snage rada, maksimalno smanjenje potrebnog rada i rezultirajući porast rezervne armije rada, predstavljaju istovremeno nužan uslov i posledicu procesa akumulacije kapitala.¹ On, takođe, ne uočava da ni procesi "unutrašnje kolonizacije" sveta

¹ Tako je na primer 1861. Godine u Engleskoj i Velsu "izuzetno povećanje proizvodne snage rada" omogućilo da od ukupno 2,006.244 stanovnika, 1,200.000 bude "izdržavanih lica" (tu su pored nezaposlenih, paupera, skitnica i zločinaca, ubrojani za rad prestari ili premladi, žene, pripadnici državnog aparata, rentijeri i zelenaši), dok je u oblasti "usluga", uglavnom kao kućna posluga, registrovano čak 1,208.648 lica, što je za oko 200.000 lica više nego što je ukupno bilo zaposleno u industriji i rudarstvu zajedno (Marks, K., Engels, F., 1979). Ovi podaci dovode u pitanje naivnu

života nisu novijeg datuma, jer su imperativi kapitalističke dinamike rasta odavno zahvatile oblasti van materijalne proizvodnje koje su simbolički strukturisane. U stalnoj potrazi za profitabilnijim oblicima izvlačenja relativnog viška vrednosti, kapital je odavno pretvorio pripadnike tzv. "ideoloških aparata", naročito zaposlene u delatnostima specijalizovanim za zadatke obrazovanja, socijalizacije, integracije i kulturne reprodukcije, u "proizvodne radnike" u "fabrikama" znanja, prava i umetnosti. Habermas ne prozire unutrašnju vezu koja postoji između "kolonizacije" sveta života, s jedne strane, i tzv. "eksternalizacije" ili prebacivanja društvenih troškova "uspešne" akumulacije kapitala sa kapitalističkih vlasnika na poluproletarizovane aktere u oblasti sveta života, s druge.

Odustajući od klasne analize, Habermas nužno ostaje na jednom kantovskom "treba" forme: "društenointegrativna sila solidarnosti trebalo bi da bude u stanju da se potvrdi nasuprot 'silama' obaju preostalih resursa regulisanja, novca i administrativne moći" (158). On ne odgovara na pitanje kako da se uspostavi, a ne samo postulira, takav odnos snaga u društvu u okviru kojeg svi zainteresovani učestvuju u procesu obrazovanja volje kao slobodni i jednaki (244) i kako imperativne države i ekonomije "dovesti u zavisnost od imperativa sveta života" (255). Habermasov program pomirenja autonomije u sferi života i zavisnosti u sferi proizvodnje (202) apstraktno je utopistički zato što viziju budućeg izvodi kao formalno-racionalnu mogućnost boljeg koordinisanja nužno izdiferenciranih podsistema postojećeg. Habermas smatra da treba izmeniti odnos determinacije između osamostaljenih sfera delanja, ispuštajući pri tom iz vida da je taj odnos bitno uslovljen onim istim antagonističkim procesom razvoja klasne podele rada koji i proizvodi diferencijaciju i osamostaljivanje posebnih sfera delanja.

Pošto smatra da se teorije "više ne daju bezuslovno sortirati po kriterijumu" da li su "buržoaske" ili ne (202), Habermas nije ni pokušavao da razotkrije klasno-specifične interese u osnovi ne samo kritikovanih teorijskih i praktičnih stanovišta nego i u osnovi vlastitog. Ostali su mu "neprozirni" kolektivni akteri, socijalni nosioci suprotstavljenih projekata delovanja u tekućoj krizi socijalne države blagostanja i obuhvatnije prestrukturacije kapitalizma u svetskim razmerama.

Iz perspektive kritike ideologije, koju Habermas napušta, moguće je u njegovim političkim spisima sredinom osamdesetih godina prepoznati teorijsku artikulaciju svesti o krizi "klasnog kompromisa" koji su socijaldemokrati bili praktično ostvarili u industrijski razvijenim kapitalističkim zemljama u četvrt veka posle drugog svetskog rata, inkorporišući elemente strategije radničkih sindikata u strategiju birokratske frakcije nacionalne buržoazije. Odustajući od klasne analize, Habermas propušta da identifikuje interese kolektivnog aktera krize koji se uspinje u vodstvo kapitalističke klase. To je tzv. tehnokratska frakcija buržoazija transnacionalnih kompanija, zainteresovana za neoliberalnu strategiju slobodnog pristupa resursima i tržištima svih nacionalnih država. Ona je stoga neprijateljski raspoložena prema

---

predstavu o tome da je tzv. druga industrijska revolucija izazvala bitne promene u samom načinu akumulacije kapitala.

državnoj intervenciji u privredne tokove, osim kada traži zaštitu vlastitih investicija vojnom silom države i saveza država u kojima su skoncentrisana sedišta transnacionalnih kompanija.

Teorijski izvor ovih previda, propusta i "neprozirnosti" kod Habermasa je njegovo preusko shvatanje procesa materijalne reprodukcije. On zapostavlja reprodukciju same radne snage kao sastavnog dela procesa materijalne proizvodnje i reprodukcije života. Time ključni pojam proizvodnje svodi na rad shvaćen kao ciljno-racionalnu, instrumentalnu delatnost ovladavanja prirodom i "tip rada za zaradu kojim upravlja tržište, koji je kapitalistički oploden i organizovan poput pogona" (145). Ovakvim redukcionističkim tumačenjem pojma proizvodnje Habermas isključuje aspekt interakcije među ljudima koji prerađujući prirodu, istovremeno proizvode i reprodukuju sebe i međusobne odnose.

Iz ovako preuske odredbe materijalne proizvodnje konsekventno sledi Habermasov redukovani zahtev da se protiv fenomena "kolonizacije" sveta života treba boriti ograničavanjem domena važenja "imperativa" osamostaljenih sistema ekonomije i države, a da se pri tome ne dovede u pitanje sama osamostaljenost sve izdiferenciranijeg i sve kompleksnijeg "monetarno-administrativnog kompleksa". Habermas, naime, odbacuje revolucionarno-utopijski zahtev za ukidanjem heteronomnog rada kroz istovremeno ostvarivanje samoostvarenja i samoodređenja kao "iluziju nedovoljnog diferenciranja". Ograničava se na to da projekt socijalne države bude "usmeren ne samo na kroćenje kapitalističke ekonomije nego i na savladavanje intervencionističke države same" (157).

Negirajući mogućnost renesanse revolucionarne strategije radničke klase, Habermas zapravo konzervira i pravda kao neizbežne i večne "nepregledne" odnose između sistemski regulisanog delanja privrede i administracije, s jedne strane, i komunikativno regulisanog sveta života, s druge, povratno cementirajući i "neprozirnost" odnosa dominacije u materijalnoj i duhovnoj proizvodnji i reprodukciji života. (Vratuša-Žunjić, 1986: 281-293).

Transformacija bivših pristalica "levih" partija devedesetih godina

Ovu promenu predmeta i cilja kritike treba razumeti u širem kontekstu procesa koji su kulminirali nakon simboličkog rušenja Berlinskog zida. Na Zapadu je došlo do neoliberalne protivofanzive na kejnzijansku državu blagostanja i do napuštanja social demokratske politike unapređivanja društvene pravde posredstvom intervencije države u ekonomske tokove u okviru nacionalnih granica. Do ove promene na Zapadu je došlo pre svega usled iscrpljivanja zamajca koji su razaranja Drugog svetskog rata pružila obnavljanju ekonomskog rasta, izazivajući pad ekonomskih stopa rasta i jačanje međusobnu konkurenciju privreda SAD, EU i Japana. Vrlo značajan izvor neoliberalne promene na Zapadu je i činjenica da su inherentne teškoće komandne privrede i pokleknuće u trci naoružavanja, doprineli akutnom slabljenju protosocijalističkog ili državno-kapitalističkog izazova kapita-

lizmu koji je dolazio sa Istoku. Besplatno školstvo, zdravstvo, sigurnost zaposlenja koji su bili privlačni radnim slojevima i na Zapadu, nestali su pod udruženim pritiskom spoljašnjih i unutrašnjih grupacija zainteresovanih za privatizaciju kontrole nad nacionalnim resursima na Istoku.

U ovim istorijskim okolnostima donedavni kritičari kapitalizma su se preobrazili u apologete kapitalističkih odnosa reprodukcije kao da su bez alternative. “Realistički” su prihvatili neophodnost “strukturnog prilagođavanja” imperativima izdržavanja konkurencije na svetskom tržištu. Preuzimajući terminologiju neoliberalnih teoretičara počeli su da hvale slobodno tržište kao navodno neutralnog i informativnog presuditelja. Trude se da ubede i one još uvek sumnjičave, da slobodno tržište najefikasnije garantuje uravnoteživanje ponude i potražnje preko cena, u okviru slobodne i u tom smislu pravedne konkurencije i ekvivalentne razmene privatnih vlasnika roba s podjednakom slobodom da se racionalno odlučuju i autonomno sklapaju kupoprodajne ugovore prema vlastitim interesima i preferencijama. Oni potiskuju svest o prethodnoj nejednakoj podeli rada odnosno “komparativnih prednosti”, koja uskraćuje jednake šanse pojedincima da ostvaruju dobit na tržištu. Time previdaju da je samo tržište mehanizam proširene reprodukcije ove početne nejednakosti posredstvom eksternalizacije troškova privatnih vlasnika sredstava za proizvodnju na institucionalno nejednako nagrađivane privatne vlasnike radne snage uporedive produktivnosti, kao i na sve potrošače u svetskim razmerama.

Kada iz opozicije dođu na vlast, bivši “levičari” produžavaju primenu mera “deregulacije”, “racionalizacije”, “fleksibilizacije” i otpuštanja radne snage, istovremenog smanjivanja poreza velikim investitorima i socijalnih davanja, doprinoseći porastu osećanja beznađa kod “suvišnog” stanovništva. Vođe ovih, po tradiciji radničkih, predstavničkih organizacija, koriste svoju novostečenu političku upravljačku moć da bi zapravo kočile i čak sprečavali zaposlene najamne radnike da koriste svoju pregovaračku moć na radnom mestu. Svoju kritičku oštricu oni preorijentišu isključivo u domen navodne zaštite manjina, “ljudskih prava” i “kulturnog pluralizma”, od “nacionalizma”. Čak i u okviru ovako suženog okvira kritike oni ostaju selektivni, usredsređujući se na kritiku nacionalizma unutar onih nacionalnih država, čije se navodno tradicionalističke elite protive slobodnom protoku kapitala, ljudi i roba.

Bivši kritički teoretičari tako doprinose razaranju okvira u kojem je nacionalni kapital vršio makro usmeravanje privrednih tokova na domaćem tržištu, deo poreza ulagao u solidarnu društvenu zaštitu građana, institucionalizovao proces demokratske legitimacije kroz političko učešće u odlučivanju i samouspostavljanju pravnog sistema društvenog suživota, kao i proces reflektivnog usvajanja kulturne baštine koja stabilizuje nacionalni identitet, sve u cilju učvršćivanja nacionalne socijalne države.

Umesto okvira nacionalne države, bivši levičari nude samo globalno slobodno tržište koje, navodno, ne zna za nacionalističke istorijski prevaziđene predrasude. Pod izgovorom oslobađanja od normalizovanog nasilja državnog regulisanja i

pritisaka na asimilaciju u okviru većinske nacionalne kulture, društvene grupe i pojedince prepuštaju bezuslovnom diktatu transnacionalnog kapitala. Preorijentišući se na promovisanje “slobodnog tržišta” i “otvorenog društva”, prestali su da kritikuju oligopolsku kontrolu transnacionalnog kapitala nad globalnim finansijskim i robnim tokovima posredstvom multilateralnih institucija kao što su Svetska Banka, Međunarodni Monetarni Fond, Opšti Sporazum o Carinama i Trgovini i najnoviji multilateralni dogovor o investicijama. Jedan od razloga za ovakvo sužavanje predmeta kritike, treba tražiti u činjenici da je transnacionalni kapital preko raznih fondova preuzeo kontrolu i nad glavnim pravcima naučnog istraživanja posebno u društvenim naukama.

Zahvaljujući izvornoj povezanosti kritičke i revolucionarne misli s idejom proleterskog internacionalizma, savremeni kritički teoretičari su od strane vlasnika i menaxera transnacionalnog kapitala prepoznati kao najpogodniji medij za prikazivanje udruženog imperijalističkog nacionalizma najmoćnijih kapitalističkih država, kao moralnog projekta odbrane univerzalnih ljudskih prava i izgradnje svetskog građanstva.

Ideju "humanitarne intervencije" u političku javnost Nemačke su uveli članovi vladajuće "leve" zeleno-crveno koalicije. Fišer i Šarping su bili bivši pacifistički protivnici stacioniranja Peršing raketa, kao što su svojevremeni pacifisti i protivnici rata u Vijetnamu bili i vodeće političke ličnosti u SAD i Velikoj Britaniji, dve ključne NATO članice. Koristeći problematične i protivrečne istorijske analogije i upoređujući Miloševića u Srbiji sa Hitlerom, a Albance na Kosovu i Metohiji sa progonjenim etničkim i verskim manjinama kao što su Jevreji tokom II svetskog rata i kasnije Palestincima, opravdali su remilitarizaciju Nemačke i vođenje rata izvan vlastite teritorije, suprotno važećem ustavu. Nemački "zeleni", britanski laburisti i američki demokrati su na taj način odigrali ulogu koju im je namenio transnacionalni kapital da navodno držeći nemački nacionalizam pod kontrolom u okviru NATO-a, prevaziđe ustavne ili statutarne prepreke vojnom angažovanju pre svega Nemačke ali i drugih članica ovog regionalnog vojnog saveza izvan granica zemalja članica. Fišer je opravdao ponavljanje nemačkog militarizma navodnim sprečavanjem ponavljanja Aušvica (Johnston, 2000: 9-10).

Prenošenje svih generalizujućih i redukcionističkih optužbi za genocidnost s Nemaca na Srbe, trebalo je da doprinese konačnom oslobađanju nemačke nacije od kolektivne krivice za Holokaust. Ovaj transfer je poprimio razmere obnove nacističke rasističke propagande iz 30tih i 40tih godina koja kolektivno dehumanizuje i kriminalizuje ciljanu društvenu grupu. Takva kampanja već deset godina oblikuje javno mnjenje u Nemačkoj i drugim zemljama članicama NATO, da prihvati sve oblike agresije na Srbe, odabrane za žrtvenog jarca, sve do njihovog fizičkog uništenja, jer oni to navodno jedino i zaslužuju. Ova rasistička kampanja naročito u Nemačkoj takođe priprema idejni teren za sprovođenje politike odbrane istorijskih prava Nemaca koji su proterani posle Drugog svetskog rata iz severne srpske pokrajine Vojvodine, ali i drugih zemalja bivšeg istočnog Bloka.

Na krilima ratnohuškačke medijske kampanje, Nemačka soldateska je zajedno s NATO saveznicima, u ime navodne odbrane proteranih Albanaca, opet ubijala stanovništvo raznih nacionalnosti, uključujući srpske i albanske izbeglice, na teritoriji gde je već počinila zločine uz pomoć lokalnih saveznika tokom dva svetska rata. Cilj kolonijalne dominacije je ostao isti, s tim što je ovoga puta sproveden Hitlerov savet iz *Mein Kampf* (Hitler, 1940: 154) da se germanska politika širenja teritorije na Istok protiv Slovena i Rusije, ostvari u savezu sa Zapadnim silama, pre svega Engleskom. Delovanje nemačke armije u okviru NATO pod dominacijom SAD šalje umirujuću poruku drugim evropskim imperijalističkim silama da iredentistički i ekspanzionistički zahtevi ekstremnih nacionalista u ujedinjenoj i privredno snažnoj Nemačkoj neće ovoga puta biti uperen i protiv njih, već da udruženim snagama treba da vladaju ostatkom sveta. Filozofska artikulacija transformacije dela “kritičke levice”

Habermas je filozofskim žargonom preveo ovu poruku Nemačkih vladajućih krugova liderima drugih zapadnih sila kao zalaganje za transformisanje latentnog prirodnog stanja između država, ograničenog međunarodnim pravom, u “kosmopolitski poredak” regulisan “pravom građana sveta”. Direktno je pohvalio aktualnu nemačku vladu kao prvu koja se ozbiljno založila za ostvarenje ove transformacije. To je učinio u članku “Bestijalnost i humanost – rat na granici između prava i morala” (Habermas, 1999), koji je kao ključan za razumevanje Habermasovog teorijskog preobražaja, u centru pažnje ostatka ovog rada.

U Habermasovom delu transformacija kritičke teorije u apologiju manifestuje se kao zamena kritike raskoraka između pretpostavki umne komunikacije i stvarnih uslova zaprečene komunikacije, moralizatorskim pravdanjem nasilnog eliminisanja raskoraka između legalnosti i efikasnosti spoljne vojne intervencije na teritoriji jedne suverene države, na osnovu proklamovanog cilja očuvanja ljudskih prava i uspostavljanja mira, u prelaznom periodu nedovoljne institucionalizacije svetskog građanskog prava.

Potiskivanje niza konstitutivnih odlika kritičke teorije iz Habermasovog dela, logična je posledica ove polazne zamene.

Napuštanje analize odnosa ciljeva i sredstava

Habermas je pre svega propustio da temeljito ispita načelnu kompatibilnost proklamovanog cilja odbrane ljudskih prava i svetskog mira, s bombama kao sredstvom za njegovo postizanje. Štaviše, pozvao se na Kanta kao na jednog od rodonačelnika ideje kosmopolitskog poretka slobode i mira, mada je sasvim suprotno stavu ovog nemačkog filozofa (Jäger, 1999), prihvatio rat kao sredstvo jedne grupe država za postizanja navodne pravde i mira u trećoj državi.

Nekritičko pravdanje efikasnosti sile i hipostaziranje budućeg prava

Habermas priznaje da je institucionalizacija principa nemešanja u unutrašnje stvari nezavisnih i suverenih međunarodno pravno priznatih subjekata nakon Vestfalskog mira 1648, omogućilo pojavu demokratske ustavne države kao velikog civilizatorskog dostignuća pravnog kroćenja političkog nasilja. Ipak je zauzeo stanovište da značajne strukturne promene sve više nadrastaju ovaj princip. Habermas naročito ističe rastuću međusobnu zavisnost sve složenijeg svetskog društva, sužavanje prostora za političko i ekonomsko delanje nacionalnih vlada, porast problema od nezaposlenosti do zagađenja koji se mogu rešiti samo kroz saradnju više država, porast autoriteta nadnacionalnih institucija, kao i brisanje granice između unutrašnje ekonomske i spoljnje politike. Habermas smatra da ove promene dovode u pitanje dve pretpostavke koje se nalazi u osnovi principa nemešanja u unutrašnje stvari suverenih nacionalnih država. Prvo, da sa stanovišta pripadnika datog kolektiviteta, bezbednost i preživljavanje tog kolektiviteta predstavljaju vrednosti o kojima se ne može pregovarati izvan njega, i drugo, da sa stanovišta spoljašnjeg posmatrača, imperativi ciljno racionalnog samopotvrđivanja u skladu s vlastitim interesom i dalje na najbolji način regulišu odnose između država kao kolektivnih aktera.

U prilog svoje teze o prevaziđenosti principa nemešanja Habermas podseća na krvoproliće koje su izazvali subjekti međunarodnog prava tokom katastrofične istorije XX veka. Takođe podseća da je ograničavanje principa neintervencionisanja započeto osnivanjem i usvajanjem povelje OUN o ljudskim pravima i Ženevske konvencije koja sankcioniše ratove agresije i zločine prema čovečnosti. Ovi pravni akti, po njemu, nastali su kao nužan i ispravan odgovor na moralno značajna iskustva totalitarnog izrođavanja politike i Holokausta. Napredovanje u ovom smeru je po Habermasu zaustavljeno tokom Hladnog rata, da bi ponovo bilo ubrzano početkom devedesetih godina, proglašavanjem zone zabrane letenja i zaštite za kurdske izbeglice u severnom Iraku.

U svom kratkom prikazu istorijata ograničavanja principa nemešanja, Habermas ne kritikuje izrođavanje ovog principa u sredstvo mešanja moćnijih nacionalnih država i njihovih lokalnih klijentiskih saveznika, u unutrašnje poslove slabijih nacionalnih država, pozivajući se otvoreno na vlastite nacionalne interese. On stoga ne iskazuje ni reč osude široko poznate činjenice da Turska kao članica NATO i lokalni klijent SAD u regionu, vrši vazdušne napade na kurdske izbeglice upravo u zoni zabrane letenja u severnom Iraku. On čak u afirmativnom kontekstu konstatuje da intervenciju "priziva" samo erozija državnog autoriteta kao u slučaju građanskog rata i etničkih konflikta unutar raspadajućih ili autoritarno održavanih jedinstvenih država. Ni jednom rečju, pri tom, ne pominje aktivan doprinos tajnih i vojnih službi "snažnih" nacionalnih država "eroziji" autoriteta slabijih država, čije resurse snažne države hoće da stave pod svoju kontrolu.

Habermas umesto toga svo svoje sofističko umeće ulaže u napor da legitimiše kršenje postojećih pravnih prepreka definisanih Poveljom UN i važećim međunarodnim pravom, ovakvom izrodavanju ograničavanja principa nemešanja. Do njihovog kršenja došlo je na još flagrantniji način u slučaju NATO bombardovanja Jugoslavije. Jugoslavija, naime, ne samo što nije izvršila agresiju ni na jednu susednu državu, nego je bila žrtva agresije terorističkih grupa i regularnih jedinica vojske iz susedne Albanije.

U prilog kršenja postojećeg međunarodnog prava Habermas navodi svoju procenu da nije u dostižnoj blizini institucionalizacija ljudskih prava kao normi za koje postoji efikasna, od zajednice naroda priznata instanca primene i sprovođenja zakona na globalnom nivou. On konstatuje da je za uspostavljanje stanja svetskog građanstva neophodno ostvariti monopol sile svetske države i uz to, svetske vlade. Kao minimalan uslov predlaže reformu Ujedinjenih nacija koja bi obezbedila Savet bezbednosti koji funkcioniše, obavezujuće presude međunarodnog krivičnog suda i zamenjivanje Generalne skupštine koju čine predstavnici vlada, predstavljanjem građana sveta.

Zbog aktualne nedovoljne institucionalizacije prava svetskog građanstva, politika ljudskih prava je po Habermasu prinuđena na puko pozivanje na buduće kosmopolitsko stanje koje ta politika upravo želi da promoviše. On formuliše retoričko pitanje kako je moguće pod ovim paradoksalnim uslovima da se vodi politika koja bi htela da obezbedi, ako je potrebno čak i vojnom silom, ravnopravno poštovanje ljudskih prava. Odgovarajući na njega Habermas konstatuje da u prelaznom periodu do uspostavljanja stanja svetskog građanstva, opstaje raskorak između legitimnosti, odnosno legalnosti, i efikasnosti navodno moralnim imperativima inspirisane vojne intervencije. U ovoj dilemi Habermas se odlučio protiv legalnosti a za navodnu efikasnost.

Podrška medijskoj manipulaciji javnim mnjenjem

Kao argument u prilog ovakvog svojeg opredeljenja Habermas navodi slučaj Srebrenice, grada u istočnoj Bosni i Hercegovini, koji je Savet Bezbednosti UN proglasio za zaštićenu zonu i u kojoj su stoga legalno bile stacionirane trupe UN. Prilikom interpretiranja ovog slučaja, Habermas je nekritički preuzeo formulacije oligopolističkih medija zemalja članica NATO, tvrdeći da UN trupe sa mandatom očuvanja mira navodno nisu mogle da spreče "jezovit masakr" nakon umarširanja Srba. Habermas se pretvorio iz kritičkog teoretičara u novinara ratne propagande koji ili zbog neznanja ili zbog pristrasnosti prećutkuje relevantne činjenice. Pre svega, ne pominje da su suprotno imperativu demilitarizacije zaštićene zone, u Srebrenici bile stacionirane naoružane trupe Muslimana koje su terorisale okolna srpska sela i primale dodatno naoružanje sakriveno u humanitarnu pomoć. Drugo, ne pominje da je obezbeđen transport civilnog stanovništva do teritorije pod kontrolom muslimanske vojske. Korektnost ovog postupka, koliko je to uopšte moguće u ratnim uslovima, posebno dolazi do izražaja kada se uporedi s masovnim

ubijanjem civilnog srpskog stanovništva dok je pokušavalo da pobjegne iz Ravnih Kotara (22. januar 1993) i Medačkog xepa (9. septembar 1993), koji su takođe bili pod zaštitom trupa Ujedinjenih Nacija. Isterivanje Srba iz preostalih zaštićenih zona u Zapadnoj Slavoniji, Lici, Baniji, Kordunu kulminiralo je 1995, posle pada Srebrenice, i bilo je praćeno mitraljiranjem kolona izbeglica. Treće, sami preživeli vojnici Muslimani iz Srebrenice, Hakija Mekolović i Nesib Burić tvrde da ih je izdalo muslimansko rukovodstvo u Sarajevu. Njemu je američka administracija obećala da će NATO bombardovati Srbe, ako u Srebrenici "nestane" više hiljada Muslimana. Prema njihovom svedočanstvu, mnogi njihovi saborci su izginuli dok su se probijali iz obruča prema Tuzli (Hadžić, 1998). Na kraju, višegodišnja iskopavanja nisu potvrdila (Pumphrey, 1999) da je u Srebrenici uopšte došlo do masakra 8000 ljudi, kao što su to tvrdili NATO izvori na osnovu navodnih satelitskih snimaka, a imena proglašeni za "nestale", pojavila su se na spiskovima biraća.

Ponavljanje laži o masakru u Srebrenici bilo je potrebno Habermasu da bi opravdao sprovođenje "vojne kaznene akcije" SAD i EU nakon "neuspeha pregovora u Rambujeu (Rambouillet)" bez legitimacije Saveta bezbednosti UN. Bivši kritičar stanja iskrivljene komunikacije u poznom kapitalizmu, aktivno se uključio u medijsku kampanju eufemističkog predstavljanja klasičnog primera kršenja Ženevske konvencije, kao pregovora. Habermas je prećutao da je tekst "prelaznog sporazuma" iz Rambouilleta bio unapred pripremljen i do poslednjeg trenutka držan daleko od očiju javnosti pošto je sadržavao ultimativni zahtev SR Jugoslaviji da potpiše pristanak na gubitak suvereniteta, teritorijalnog integriteta i neograničeni pristup NATO snaga, pod pretnjom bombardovanja.²

Napuštanje kritike izvora

Umesto da kritički ispita stvarne razloge i ciljeve vojne agresije zemalja organizovanih u NATO na Jugoslaviju i kršenje principa važećeg nacionalnog i međunarodnog prava, Habermas neinventivno ponavlja objašnjenje samih prekršitelja. On time sugerše da je pravi razlog vojne intervencije bio cilj koji su proklamovali zvaničnici NATO – zaštita Albanaca od "etničkog čišćenja" i sprovođenje "liberalnih pravila autonomije Kosova" koje garantuje "jednaka prava" za sve građane. Jedino što se čelnicima NATO verovatno ne dopada u ovom Habermasovom apologetskom tekstu, jeste njegovo pominjanje da se radi o autonomiji "unutar Srbije".

Habermas nije ni pokušao da iz više izvora proveri optužbe o "etničkom čišćenju" i diskriminaciji Albanaca. Ovakve optužbe međutim demantuje čak i sadržaj izveštaja nemačke državne službe iz januara 1999. da akcije jugoslovenskih

---

² Dr. Jan Oberg iz Transnational Foundation TFF zaslužan je što je sadržaj civilnog i vojnog dela ovog dokumenta stavio na uvid javnosti na Internetu (<http://nijnj.transnational.org>) čak nešto pre početka bombardovanja 24. marta 1999.

snaga bezbednosti "nisu usmerene protiv kosovskih Albanaca kao etnički definisane grupe, nego protiv vojnog protivnika" (*Intelligence report*, 1999). Habermas se pridružio ratno-huškačkoj praksi tzv. žute štampe licitiranja ciframa, navodeći arbitrarno izmišljenu zbirnu cifru od 300 000 osoba koje su bile, navodno, "pogođene" smrću, terorom i progonima pre početka bombardovanja, uprkos činjenici da se u izveštajima posmatrača OESCE s terena ne može naći potvrda za ove optužbe.

U svom nedokumentovanom prikazu zbivanja Habermas naziva Albance sa Kosova i Metohije Kosovarima, implicirajući time da su oni tu starosedeooci a da su pripadnici drugih etničkih grupa pridošlice. On dodaje da se Kosovari jedino zalažu za "ravnopravnu koegzistenciju" i autonomiju, protiveći se nepravu brutalnog progona. Takvim tvrdnjama Habermas ignoriše kako stvarni sadržaj i predistoriju separatističkih zahteva terorističkih vođa OVK za stvaranjem etnički čiste nezavisne države³, tako i njihovu povezanost s vojnim i obaveštajnim službama Nemačke i SAD i novcem narko-mafije (James, 1997; Collon, 1997; Hedges, 1999).

Slike grupa albanskih izbeglica u pripremljenim prihvatnim centrima u Makedoniji i Albaniji koje su posle početka bombardovanja servirale TV stanice NATO zemalja, Habermas usvaja kao dovoljan dokaz za tvrdnju da je postojao "davanašnji plan" o etničkom čišćenju Albanaca. Time je bivši kritičar manipulacije javnim mnenjem priskočio u pomoć svom ministru spoljnih poslova, da ovom lažnom optužbom, izrečenom 6. aprila 1999, na pravoslavni Uskrs, i godišnjicu Hitlerovog bombardovanja prestonice Jugoslavije 1941, što uspešnije utiša sve glasnjiji otpor učešću nemačke vojne avijacije u intervencionističkim snagama, od strane još uvek kritičkog dela nemačke javnosti.⁴

Demonstrirajući neznanje ili pristrasnost kao hroničar i tumač istorijskih događaja, Habermas je doprineo gušenju kritičke javnosti za čiju autonomiju se svojevremeno zalagao. Pored toga što je zanemario kritički pristup zainteresovanim

---

³ Rastući pritisak ekstremnih Albanaca na pripadnike drugih etničkih grupa da napuste Kosovo i Metohiju je počeo još šezdesetih godina, i kriminalno je eskalirao osamdesetih. U *Nenj York Times*-u je 1982 na sledeći način rezimiran program Albanskih separatista u ovoj srpskoj pokrajini: '...prvo uspostaviti ono što oni nazivaju etnički čistu albansku republiku, a zatim ujedinjenje sa Albanijom u cilju stvaranja Velike Albanije' (Binder, 1982).

Habermas takođe nigde ne konstatuje činjenicu da su Albanci odbili da upražnjavaju svoja prava, na primer da učestvuju na izborima, zato što su hteli, kao što to još uvek žele, da iznude nezavisnost i dovrše proterivanje sa Kosova i Metohije preostalog nealbanskog stanovništva.

⁴ Nemački časopis *Die NJoche* i penzionisani general Heinz Loljuai su na nesreću žrtava bombardovanja tek sa zakašnjenjem od godinu dana obelodanili da navodni plan o proterivanju Albanaca predstavlja falsifikat nemačkog ministarstva odbrane napravljen izvrtanjem smisla neodređene procene bugarskih obaveštajaca o nameri jugoslovenske vojske da stegne u obruč i uništi pripadnike OVK, docrtavanjem mapa u sedištu Ministarstva u Hardthöhe i smišljanjem zvučnog imena "potkova", Njalker Tom (2000) u svom izveštaju o ovim otkrićima za britansku javnost upozorava na okolnost da je u Nemačkoj smišljeni naziv navodnog srpskog plana uveden u hrvatskoj varijanti jezika kao "potkova").

izvorima i konsultovanje raznih izvora⁵, prenebregavao je čak i zdravorazumsku intuiciju da Albanci kao i pripadnici drugih etničkih grupa beže iz ratne zone i od bombi.

Napuštanje kritike ideologije

Habermas eksplicitno napušta stanovište kritičke teorije u delovima teksta gde negira eksplanatornu vrednost osnovne metode kritičke teorije. Hermeneutika sumnje i kritika ideologije su i njega u ranijim radovima usmeravale na analizu kontekstualne zavisnosti autonomije idejnih sadržaja, jer je bio uveren da se ni jedna ideologija ne može razumeti i objasniti iz sebe same, nego kroz posredovanje dominantnih društvenih odnosa. Habermas u ovom tekstu tvrdi da primer intervencije NATO-a na Kosovu navodno pokazuje da univerzalistička opravdanja nikako ne prikrivaju uvek partikularne interese. Po njemu, svi motivi koji se pripisuju SAD i EU, kao što su širenje sfere uticaja, pronalaženje nove uloge za NATO, predupređivanje talasa imigracije u "tvrđavu Evropu", ne mogu da objasne odluku da se sprovede jedna tako rizična i skupa intervencija. Simptomatično je da na ovom mestu Habermas ni ne pominje objašnjenje motiva imperijalizma široko prihvaćeno i među nemarksističkim teoretičarima koji polaze od pretpostavke da je društvo konfliktno strukturisano: osvajanje kontrole nad lokalnim jeftinim izvorima sirovina i radne snage i direktnog pristupa lokalnom tržištu.

Nekritičko prihvatanje nacionalizma najmoćnijih

Habermas ipak nije mogao da prećuti da administracija SAD sprovodi globalnu politiku poštovanja ljudskih prava kao nacionalnu misiju svetske sile u okviru premisa politike sile. On, poput brojnih drugih autora, ističe da su SAD preuzele ulogu supersile u sistemu nacionalnih država koji je samo labavo regulisan posredstvom OUN. U tim okolnostima ljudska prava vrše ulogu moralne vrednosne orijentacije za vrednovanje političkih ciljeva i političkog delovanja. Habermas konstatuje da i SAD poput drugih nacija, pre svega, slede svoje interese koji nisu uvek u skladu sa proklamovanim normativnim ciljevima, kao što se to pokazalo u Vijetnamu i kao što se to uvek iznova pokazuje u latino američkom "dvorištu".

Habermas usvaja ocenu da se u slučaju SAD radi o mešavini humanitarne nesebičnosti i imperijalne logike moći. Pošto u osnovi motiva Rosvelta da uđe u

---

⁵ Habermas je ignorisao izveštaje da je OVK u dogovoru sa svojim NATO mentorima dopunski podsticao egzodus Albanaca i instruirao izbeglice da uvek na sličan način "svedoče" o zločinima Srba pred stranim novinarima, koji su za takve intervju daval i novčanu nagradu. Retki savesni novinari su naknadnim proveravanjem takvih "svedočenja" utvrđivali da su barem neka od njih lažna. Up. npr. Nancy Durham, "The Truth about Rajmonda – A KLA Soldier Lies for the Cause", *The National Online*, NJednesday, September 8, 1999, <http://njinj.tv.cbc.ca/national/index.html>

Drugi svetski rat prepoznaje i elemente orijentisanja prema moralnim idealima, Habermas zaključuje da njegova nemačka nacija tom idealnom elementu može da zahvali da je, uprkos okupaciji 1945, istovremeno bila i oslobođena. Habermas dalje razvija ovaj zaključak o normativno orijentisanoj politici moći SAD, tvrdeći da i u slučaju aktualne borbe protiv Jugoslavije treba očekivati njeno direktno i beskompromisno sprovođenje.

Habermasova dozirana istovremena kritika i pohvala politike ljudskih prava SAD ostaje nedorečena. Nije jasno da li on preporučuje Srbima koji "igraju na ulicama Beograda" da budu zahvalni SAD na "hirurški preciznom" bombardovanju i da počnu da ga doživljavaju ne kao totalni rat uperen protiv sebe, nego kao prilog njihovom "oslobađanju" od navodne opčinjenosti nacionalizmom. Habermas, naime, eksplicitno ne poistovećuje nacističku Nemačku iz II svetskog rata pod rukovodstvom Hitlera sa Saveznom Republikom Jugoslavijom, pod rukovodstvom Slobodana Miloševića. Štaviše, ovakvo poistovećivanje svojih politički više ekspoziranih sunarodnika smatra "sumnjivim". Da bi potkrepio svoju tezu o istorijskoj neistovremenosti političkih mentaliteta država članica NATO i Nemačke, s jedne strane, i Srbije, s druge, Habermas kaže da ga velikosrpski nacionalizam najviše podseća na nemačkog istoričara i književnika Ernst-Moritz Arndta. Poznato je da je Arnt u svom četvorotomnom delu *Geist der Zeit* (1806-18) i u brojnim patriotskim pesmama i političkim pamfletima poput onog pod karakterističnim nazivom *Der Rhein, Deutschlands Strom, aber nicht Deutschlands Grenze*, doprineo artikulisanju otpora Nemaca Napoleonovoj invaziji i formiranju svesti o nemačkom nacionalnom jedinstvu. Ovakvim poređenjem Habermas sugerše da je devetnaestovekovni državotvorni nacionalizam istorijski prevaziđen, bez obzira o kojem narodu se radilo. Habermas međutim nigde ne sugerše da bi u ime prevaziđenosti nacionalizma trebalo ponovo podeliti Nemačku na niz državica, ili barem na dve, kao posle Drugog svetskog rata.

Retki elementi kritičkog razotkrivanja materijalnih motiva politike ljudskih prava sasvim nestaju kada Habermas pređe na pokušaj da ubedi sebe i druge da većina vlada Evropske unije, i naročito Nemačka, politiku ljudskih prava razumevaju kao projekat obuhvatnog pravnog normiranja međunarodnih odnosa koji parametre politike moći već sada menja.

Nekritičko određenje "Prvog" sveta kao demokratskog

U prilog tumačenju da je Habermas postao ideološki predstavnik transnacionalnog kapitala NATO zemalja govori njegova sugestija da je zajednička karakteristika zemalja EU i SAD to da su one "nesumnjivo demokratske" zemlje i da su prevazišle devetnaestovekovni nacionalizam. On pri tom zaboravlja na vlastitu raniju kritiku manipulacije javnim mnenjem u njima, posredstvom monopolističke kontrole medija od strane krupnog kapitala, na dominaciju izvršne nad zakonodavnom vlašću i na rasističko nasilje prema obojenim građanima u SAD i prema stranim radnicima u Nemačkoj i Francuskoj. U istom nekritičkom i samohvali-

savom tonu, dodaje da samo dobrostojeća društva "prvog" sveta mogu sebi da priušte da svoje nacionalne interese dovedu više ili manje u saglasnost s nivoom normativnih zahteva koji odgovaraju stanju polovično ostvarenog svetskog građanstva u okviru OUN.

Habermas zajedno s drugim zapadnim politolozima tvrdi da je isključivo "Drugi svet" preuzeo nasleđstvo evropskog nacionalizma. Države kao što su Libija, Irak ili Srbija, po njemu, nastoje da učvrste svoje nestabilne unutrašnje odnose putem autoritarne vlasti i politikom identiteta, a prema spolja se ponašaju ekspanzionistički, osetljive su po pitanju granica, i "neurotično" mnogo polažu na svoju suverenost.

Simptomatično je da Habermas nazivom "Drugi" svet obuhvata zemlje koje su u vreme postojanja dva vojno-politička bloka bile razvrstavane kako u "Treći" svet nesvrstanih i mahom nerazvijenih zemalja, među kojima je bilo dosta onih sa nacionalno kapitalistički orijentisanim režimima, tako i u "Drugi" svet srednje industrijski razvijenih tzv. realno socijalističkih zemalja s kolektivnom vlasničkom klasom na vlasti. Objedinjavajući ih pod nazivom koji je na Zapadu bio rezervisan za "neprijatelja broj jedan", za "komunizam", Habermas je indirektno sugerisao da je sa stanovišta transnacionalnog kapitala "neprijatelj" svaki režim koji nastoji da stvori nacionalnu osnovu akumulacije kapitala i vodi ekonomsku politiku razvoja nezavisnu od institucija pod kontrolom transnacionalnog kapitala, bez obzira na odlike političkog i ideološkog podsistema.

Neuopštljivo opravdanje izuzetka

Glavni zadatak Habermasovog teksta je da opravda kršenja Povelje i Statuta UN tokom NATO agresije koja je usledila nakon odbijanja Skupštine Jugoslavije da potpiše ultimatum da kapitulira. Ograničio se na puku tvrdnju da je NATO mogao efikasno da se suprotstavi kršenju ljudskih prava Albanaca na Kosovu i Metohiji od strane jugoslovenske vlade, samo tako što se aktivirao bez legitimacije Saveta bezbednosti. Ova jedino merodavna instanca je, po Habermasovoj oceni, bila "blokirana", tako da je NATO mogao da se pozove samo na moralno važenje ljudskih prava. Ovakva "argumentacija" ukazuje da Habermas ili ignoriše da je Statutom UN predviđena procedura za slučaj blokade Saveta bezbednosti – hitno sazivanje Generalne skupštine, ili smatra da NATO vernije predstavlja mišljenje međunarodne zajednice od Generalne skupštine. U prvom slučaju, Habermas se pokazuje kao neozbiljan autor koji piše o temi koju ne poznaje, pošto ignoriše da već postojeća Povelja UN kodifikuje prava "građana sveta", uključujući pravo na mir, samoodređenje naroda i ljudska prava, i definiše procedure za njihovu zaštitu. U drugom slučaju, Habermas se pokazuje kao ideološki predstavnik vlada 19 najrazvijenijih zemalja sveta organizovanih u NATO, mahom bivših kolonijalnih i aktuelnih neokolonijalnih sila. U tom svojstvu Habermas samo pravda kršenje postojećih procedura za odbranu ljudskih prava od strane najnasilnijih država koje

svojataju pravo da tumače i sprovode univerzalni humanitarni interes celokupne "međunarodne zajednice".

Vidno je da se Habermas do izvesne mere distancira u odnosu na ekstremne jastrebove u NATO-u koji, više ili manje otvoreno, pozivaju na kršenje važećih međunarodnih propisa tretirajući ih kao prevaziđene. Mada uporno insistira na "dobrim moralnim osnovama" vojne intervencije 19 zemalja "prvog sveta", on mora da prizna da one predstavljaju samo jednu partiju, koja je samu sebe opunomoćila za oružani zahvat. One su preuzele na sebe kompetencije tumačenja i odlučivanja, koje mogu da ostvare samo nezavisne institucije, ili bog, kako bi to rekao Kant. One se utoliko ponašaju paternalistički.

Habermas uviđa opasnost da jednog dana vojni savez nekog drugog regiona, na primer u Aziji, počne da sprovodi oružjem politiku ljudskih prava polazeći od potpuno drukčije interpretacije ili zaobilaženja važećeg međunarodnog prava i povelje UN. Shvatajući da bi i zemlje članice NATO mogle da postanu jednog dana žrtve politike moći, Habermas upozorava da "samoovlašćivanje NATO-a" kao izuzetak u prelaznoj situaciji, "ne sme da postane pravilo". On dakle ne zauzima principijelno stanovište i ne dovodi u pitanje legitimnost kršenja važećeg međunarodnog prava i u slučaju Jugoslavije. Kantovski kategorički imperativ moralnog delanja – ne čini drugome što ne želiš da drugi učini tebi, Habermas je zamenio makijavelističkom maksimom da cilj opravdava sredstvo, naročito ako si dovoljno moćan da sprečiš da isto sredstvo bude upotrebljeno protiv tebe.

Habermas je pokušao da i na nešto višem nivou apstrakcije opravda kršenje važećeg međunarodnog prava nacionalnih država i nasilno sprovođenje ljudskih prava građana sveta nekog budućeg svetskog društva. U tom se najviše trudi da pobije prigovor teoretičara poput Carla Shmitta, da se svaki pokušaj podvrgavanja nasilnog potencijala ciljno racionalnog političkog samopotvrđivanja kolektivnih aktera kroz međusobnu borbu njihovih "državnih razloga", nekakvim univerzalizujućim moralizatorskim vrednostima i normama, nužno pretvara u permanentnu borbu protiv partikularno definisanog "zla". Habermas međutim nudi samo protivtvrdnju da u uslovima uspostavljenog stanja svetskog građanstva, kršenje ljudskih prava neće biti procenjivano i osuđivano neposredno s moralizatorskog stanovišta, nego će biti tretirano kao kriminalno delovanje sa stanovišta postnacionalnog pravnog poretka. Obuhvatno pravno uređivanje međunarodnih odnosa i pravno ograničeno tretiranje povreda ljudskih prava će tada po Habermasu onemogućavati moralizatorsko diferenciranje prava i diskriminisanje "neprijatelja". Ljudska prava, po njemu, treba da nađu svoje mesto u svetskom demokratskom pravnom poretku na sličan način kao što je to slučaj sa osnovnim subjektivnim pravima u poretku obavezujućih pozitivno važećih nacionalnih ustava.

Habermas uviđa da sve dok postoji jaz između prinudne primene prava i nametanja određenog političkog poretka s jedne strane, te demokratskog uspostavljanja prava i političkog poretka s druge, norme i uređenja, ma koliko bili moralni, ispravni i poželjni po svom sadržaju, ostaju nasilno nametnuta ograničenja. On verbalno i dalje podržava republikansku ideju da će se i građani sveta samo onda

moći smatrati slobodnim, kada se na globalnom planu adresati ljudskih prava istovremeno budu mogli smatrati za njihove autore. Ni jednom reči, međutim, ne pominje da upravo članice "prvog" sveta predstavljaju glavnu prepreku usvajanja opštevažećih dokumenata i procedura, kada odbijaju poput administracije SAD da se podvrgnu jurisdikciji ne samo postojećeg Međunarodnog suda pravde nego i nekog budućeg.

Ovakvo simptomatično ćutanje jedino se moglo i očekivati od autora koji se zalaže da se posle "izuzetka" kršenja legalnosti u ime efikasnosti politike ljudskih prava u Jugoslaviji, nesiguran prelaz od klasične politike moći na stanje svetskog građanstva ubuduće shvati kao "proces učenja" kojim treba ovladati zajedničkim snagama i kroz pojačane diplomatske napore. On zaključuje da moralne norme, koje apeluju na naš bolji uvid, dok još uvek nije uspostavljen sistem pravne prinude legitimisane u okviru jednog demokratskog svetskog građanskog društva, ne bi trebalo da budu nametane kao da predstavljaju etablirane pravne norme. Važeće međunarodno pravo i trenutno postojeće institucije i procedure u okviru još uvek nedovršenog stanja svetskog građanstva, predstavljaju jedino raspoložive oblike kontrole za pogrešive sudove jedne partije koja želi da dela u ime celine.

Uprkos ovoj mani politike ljudskih prava koja se nasilno sprovodi kao da već postoji potpuno institucionalizovano stanje svetskog građanstva u cilju pospešivanja uspostavljanja tog stanja, Habermas se opredeljuje rađe za nju, nego za prepuštanje "žrtava" njihovim "pandurima". Čitava Habermasova argumentacija se tako svodi na aboliciju terorističkih zločina oružnika OVK na čelu sa Tačijem i Čekuom, za kojima su raspisane međunarodne poternice, i neodoljivu želju da na Kosovu i Metohiji vojsku i policiju Srbije i Jugoslavije zameni vojska i policija 19 zemalja članica NATO.

Godinu dana posle

Odustajući od metode kritike ideologije, Habermas se oslonio na podatke i tumačenja uzroka sukoba i motiva delanja aktera sadržanih u medijima pod finansijskom kontrolom transnacionalnog kapitala. Manje popularisane ali ipak dostupne alternativne izvore Habermas nije uzeo u obzir dok je bombardovanje još bilo u toku. Zato će Habermas morati da naknadno preispita svoju moralizatorsku apologiju bombardovanja, pod pritiskom rastućeg broja podataka o stanju potpunog bezakonja, haosa i kršenja ljudskih prava na Kosovu i Metohiji nakon dolaska KFORa, koje ni mediji NATO zemalja više ne mogu da prećute. Umesto deklarisanog cilja uspostavljanja multietničke demokratije s jednakim pravima za sve građane, desilo se ono što su kritični analitičari mogli predvideti: uspostavljena je kolonijalna uprava, uz saradnju sa ekstremističkim i kriminalnim elementima u OVK presvučenih u "Zaštitni korpus Kosova" usled kršenja rezolucije 1244 UN o razoružanju OVK i suverenitetu Jugoslavije. Usledilo je ubijanje u proseku četiri osobe dnevno nakon dolaska trupa KFORa na Kosovo i Metohiju, terorisanje i progon 300 000 starosedelaca ne-Albanaca, ali i nepoćudnih Albanaca, masovan

priliv kriminalaca preko nekontrolisanih granica s Makedonijom i Albanijom, bujanje prostitucije i trgovine drogom (Glover, 2000, 26.02; Ponjles, 2000, 07.03; John, Holsoe, Jens, 2000, March 12; Hudson, 2000, March 24, 62; Oberg, 2000; Layne, Schnjarz, 2000, March 26, B01.)

Činjenice nesumljivo potvrđuju da je NATO preuzimajući ulogu branitelja univerzalnih ljudskih prava i etničkog pluralizma, s navodnim ciljem "zaustavljanja ubilačkog etnonacionalizma", omogućio da kroz nasilje na teritoriji bivše Jugoslavije nastanu etnički čiste državnice s kriminalizovanim privredama i korumpiranim rukovodstvima, spremnim da za male sume na svojim privatnim bankovnim računima u inostranim bankama, trajno razbaštine buduće generacije u svojoj domovini. Habermasova pohvala "čistim principima prema kojima je konstruisana liberalno ustrojena multietnička Bosna posle Dejtonskog sporazuma", ne može da trajno prikrije zločinačko nasilje i kolonijalnu eksploataciju koje u ime transnacionalnog kapitala sprovede trupa SFORA u Republici Srpskoj i trupe KFORA na Kosovu i Metohiji.

Zaključak

Kritička teorija u Habermasovom delu pretrpela je preobražaj iz idejne subverzije stvarnih odnosa dominacije imanentnih kapitalizmu, sa stanovišta vizije odnosa nesputane komunikacije u "dobro" ili "umno" organizovanom društvu, u apologiju globalnog širenja dominacije transnacionalnog finansijskog kapitala, vojno organizovanog u NATO i predvođenog trenutno jedinom svetskom super-silom.

Habermas je pokušao da prikaže oružanu intervenciju NATO izvedenu bez mandata UN, ali uz navodnu prećutnu saglasnost međunarodne zajednice, kao mirovnu misiju motivisanu moralnim razlozima. Bombardovanje po njemu, dakle, predstavlja novi korak na putu od klasičnog međunarodnog prava suverenih država, ka univerzalnom kosmopolitskom pravu svetskog građanskog društva.

Habermas se na čelu drugih bivših kritički orijetisanih intelektualaca, koji bi trebalo da se pitaju i o ciljevima, a ne samo o najefikasnijim tehničkim sredstvima za postizanje spolja zadanih svrha, stavio u službu predstavljanja klasične imperijalističke politike nasilnog nametanja kontrole nad resursima sveta, kao moralnim principima motivisane humanitarne intervencija na strani univerzalnih ljudskih prava ugroženih manjina. Time je, bilo iz neznanja ili namerno, učestvovao u kampanji nemačke i drugih NATO vlada kojom se pruža sistematska medijska, politička i vojna podrška nacionalističkoj agresiji onih etničkih grupa čija su rukovodstva "kooperativna" u pogledu imperijalističkih zahteva transnacionalnog kapitala. Naličje ove kampanje je demonizovanje pripadnika etničkih grupa s "nekooperativnim" rukovodstvima čije nacionalne buržoazije nastoje da se odupru ekonomskoj dominaciji jednog centra i stvore nacionalnu osnovu akumulacije kapitala, kao navodno jedinih nosilaca agresivnog nacionalizma, i "etničkog čišćenja".

Istini za volju, Habermas je, još za vreme bombardovanja, formulisao tvrdnju u kondicionalnom obliku da velikoalbanski nacionalizam ne bi bio bolji od velikosrpskog nacionalizma kojeg je vojna intervencija trebalo da zaustavi, kao i da bi u slučaju da se pojavi, albanski nacionalizam retrospektivno prikazao u novom svetlu pitanje legitimacije vojne intervencije. Takođe je u jednom pasusu pomenuo potrebu preispitivanja mudrosti i srazmere strategije delanja koja se svodi isključivo na bombardovanje i koja je izazvala negativne i nepredviđene uzgredne posledice kao što su jačanje saglasnosti stanovništva sa tvrdoglavim otporom Miloševića, destabilizacija susednih zemalja, pritisak naroda u Rusiji na vladu da se solidariše s bratskim narodom, "kolateralna šteta" usled navodno neželjenog pogadjanja civilnih ciljeva i usmrćivanje albanskih izbeglica i naročito dece, što "kida živce". Zagovornik nesputane komunikacije nije doveo u pitanje gađanje državne televizije, nego samo pominje da je možda o takvoj nameri trebalo upozoriti pola sata ranije.

Habermas nastoji da umiri nečistu savest zbog saodgovornosti za ove i druge nepomenute dugotrajno štetne posledice bombardovanja, tvrdeći da se na početku uzročnog lanca nalazi "bezobzirna politika jednog državnog teroriste". Činjenica da mu umirenje savesti ne uspeva dolazi do izražaja kada iznosi bojazan da bi politički neuspeh vojne intervencije NATO-a kao policajca međunarodne zajednice, svedene na "prljavi rat" koji je samo gurnuo Balkan u još veću katastrofu, mogao da baci decenijama unazad postavljane odnose između država na nove pravne osnove. On ukazuje da se prosvetiteljski univerzalizam stanja svetskog građanstva spotiče o samovolju političkog nasilja koje izgleda kao da je neprestano uključeno u svako nastojanje da se postigne kolektivno samopotvrđivanje nekog partikularnog zajedničkog bića.

Habermas je uprkos ovim nagoveštajima kolebanja usled probudene kritički savesti, odlučio da svoje filozofsko obrazovanje stavi u službu prikazivanja nasilne ekspanzionističke politike vojne organizacije udruženog transnacionalnog kapitala, kao procesa uspostavljanja neposrednog članstva u savezu građana sveta. Ukidajući aktualna suverena prava pojedinih država, novi kosmopolitski poredak po Habermasu i drugim ideološkim predstavnicima transnacionalnog kapitala, štitiće građane pojedinih država od samovolje vlastitih vlada, čineći državne funkcionere lično odgovornim za kršenje univerzalnih ljudskih prava tokom vršenja njihovih državnih funkcija.

Ova načelno primamljiva normativna ideja kosmopolitskog prava ima tu manu što njeni zagovornici, uključujući i Habermasa, pravdaju prepuštanje uloga tužitelja, sudije i egzekutora upravo najmoćnijim kršiteljima univerzalnog ljudskog prava na život. Time Habermas indirektno potvrđuje lapidarnu formulu Karla Šmita (Schmitt) koju je nastojao da opovrgne: "Ko kaže čovečnost, želi da prevvari". Sam je počeo da upražnjava ono što je kritikovao samo godinu dana ranije u svojoj knjizi *Postnacionalna konstelacija* u kojoj se zalaže za rekonstruisanje socijalne države na nadnacionalnom, pre svega evropskom nivou (*Postnationale Konstellation*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1998, p.192: "...besramno instru-

mentalizovanje ljudskih prava za univerzalističko prikrivanje partikularnih interesa koji navode na pogrešnu pretpostavku da se smisao ljudskih prava iscrpljuje u njihovoj zloupotrebi”.

REFERENCE

- Binder, David (1982): "Exodus of Serbians Stir Province in Yugoslavia," *New York Times*, July 12
- Collon, Michel, 1997: *Poker Menteur*, Brussels, ed. EPO
- Glover, Stephen (2000): "Honj nje're Aiding the Ethnic Cleansers," *Daily Mail*, 26.02
- Habermas, Jürgen
(1962/1969): *Strukturjandel der Öffentlichkeit*, Neunjied am Rhein-Berlin, Luchterhand Verlag / *Javno mnenje* Beograd, Kultura
- (1963/1980): *Theorie und Praxis*, Darmstadt und Neunjied, Herman Luchterhand / *Teorija i praksa*, Beograd, BIGZ
- (1968/1975): *Erkenntnis und Interesse*, Frankfurt am Mein, Suhrkamp Verlag / *Saznanje i interes*, Beograd, Nolit
- (1973/1982): *Legitimationsprobleme im Spätkapitalismus*, Frankfurt am Mein, Suhrkamp Verlag / *Problemi legitimacije u kasnom kapitalizmu*, Zagreb, Naprijed
- (1976): *Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus (Prilog rekonstrukciji istorijskog materijalizma)*, Frankfurt am Mein, Suhrkamp Verlag
- (1981): *Theorie des kommunikativen Handelns (Teorija komunikativnog delanja)* Bd.I-II, Frankfurt am Main, Suhrkamp
- (1985): *Die Neue Unübersichtlichkeit*, Ed.Suhrkamp, Frankfurt am Main
- (1999): "Bestialität und Humanität – Ein Krieg an der Grenze znjishen Recht und Moral", *Zeit*, no. 18, 24. April http://njnjjn.jzeit.de/tag/aktuell/199918.krieg_.html
- Hadžić, Hasan (1998) :“Intervienj njith Hakija Meholfjić, president of Social Democratic Party for Srebrenica”, *Dani*, Sarajevo, Bosnia-Hercegovina, Jun 22
- Hedges, Michael, 1999: "KLA may not be the perfect ally", 25 March, <http://njnjjn.nando-times.com/Kosovo/>
- Hitler, Adolf, (1940): *Mein Kampf* I-II, München, Centralverlag der NSDUP. Frz. Eher Rachf
- Hudson, Christopher (2000): "Kosovo one year on – njhat the papers say", *Evening Standard*. 24.03
- Intelligence report of the Foreign Office to the administrative Court of Trier, Germany (1999): January 12, Az: 514-516.80/32 426, <http://njnjjn.jungenjelt.de/1999/04-24/011.html>
- Jäger, Michael, 1999: "Habermas dixit Menschenrechte (NJas der Mensch tun sollte, aber nicht tut", *Freitag*, 7. May, <http://njnjjn.novo-magazin.de/itn-vs-lm/index.htm>
- James, Barry, 1997: "In Balkans, Arms for Drugs", *The International Herald Tribune*, June 6
- Johnston, Diana, (2000) :”Deception and Self-deception – The Mixed Motives Behind NATO's NJar Against Yugoslavia”, prilog za Conference on the Effects of NATO Agression against FR Yugoslavia, Beograd, 23-27 mart, mimeo
- Layne, Christopher, Schnjarz, Benjamin (2000): "NJas it a Mistake? NJe NJere Suckers For the KLA”, *NJashinton Post*, 26.03

- Marks, K., Engels, F., 1979: *Dela*, t.XXI, IMRP, Beograd
- Oberg, Jan (2000): “Misguided motives led to the chaos in Kosovo”, *CNN Interactive*, <http://nijnj.transnational.org/>
- Ponjles, Steven (2000): “UN denies Serbs justice”, *The Times*; 07.03
- Pumphrey, George (1999) “The Srebrenica Massacre: A Legend?”, *Dialogue*, Paris, No. 27-28
- Snjeeneý, John, Holsoe, Jens (2000): “Kosovo 'disaster response service' stands accused of murder and torture”, *The Observer*; March 12
- Therborn, Göran (1974): “Jürgen Habermas: Ein neuer Eklektiker” u Dallmayer, NJ., ed. *Materialen zu Habermas' 'Erkenntnis und Interesse'*, Frankfurt am Main
- Vratuša-Žunjić, V. (1986): “Nepreglednost i neprozirnost”, *Marksistička Misao*, No. 4
- NJalker, Tom (2000): “Serbian ethnic cleansing scare njas a fake”, *The Sunday Times*, 2. april (<http://nijnj.sunday-times.co.uk>)

Vera Vratuša-Žunjić
Faculty of Philosophy
Belgrade

S u m m a r y

TRANSFORMATION OF CRITICAL THEORY INTO APOLOGY IN THE WORK OF JÜRGEN HABERMAS

In the paper is analyzed transformation of one part of “critical theoreticians” into apologists and ideologists of the new old world capitalist order, njithin the context of twentieth century social conflicts. In the focus of attention is the article “Bestiality and Humanism – A War on the Border between Law and Morality”, that Habermas published during the 1999 NATO bombing of Yugoslavia and criminal violation of all valid national and international legal norms. It is demonstrated that Habermas’ substitution of the critique of the gap between the preconditions for reasoned communication and real conditions of distorted communication, by moralizing justification of imperialist elimination of the gap between legality and supposed efficacy of the human rights’ defense, conducted to the abandonment of critical theory’s constitutive elements.

Key words: critical theory, apology, ideology, new old world capitalist order.